

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Въведение</i>	5
------------------------	---

5. КЛАС

„Хайдути“ (<i>Баща и син</i>) Христо Ботев	7
--	---

6. КЛАС

„Хубава си, моя горо“ Любен Каравелов	12
„Отечество любезно, как хубаво си ти!“ Иван Вазов	14
„Косачи“ Елин Пелин	17
„Художник“ Веселин Ханчев	22
„Под игото“ <i>Глава XVII. „Представлението“</i> Иван Вазов	24
„Под игото“ <i>Глава XI. „Радини вълнения“</i> Иван Вазов	33
„Братчетата на Гаврош“ Христо Смирненски	40
„Серафим“ Йордан Йовков	43

7. КЛАС

„Стани, стани, юнак балкански“ / „Вятър ечи, Балкан стене“ Добри Чинтулов	48
„На прощаване в 1868 г.“ Христо Ботев	51
„Немили-недраги“ Иван Вазов	56
„Една българка“ (<i>Исторически епизод</i>) Иван Вазов	74
„Опълченците на Шипка“ (<i>11 август 1877</i>) Иван Вазов	86

„Българският език“ Иван Вазов	91
„До Чикаго и назад“ (откъс) Алеко Константинов.....	95
„Бай Ганьо. Невероятни разкази за един съвременен българин“ (откъс) Алеко Константинов	101
„Неразделни“ Пенчо Славейков.....	106
„Заточеници“ Пейо Яворов	109
„По жътва“ Елин Пелин	112
„По жицата“ Йордан Йовков.....	116
Тест за самопроверка №1	122
Тест за самопроверка №2	123
Тест за самопроверка №3	125
Тест за самопроверка №4.....	127
Отговори на тестовите задачи.....	128

Христо Ботев

Хайдутин (Баща и син)

Я надуй, дядо, кавала,
след теб да викна – запя
песни юнашки, хайдушки,
песни за вехти¹ войводи –
за Чавдар страшен хайдутин,
за Чавдар вехта войвода –
синът на Петка Страшника!
Да чуят моми и момци
по сборове и по сиденки:
какви е деца раждала,
раждала, ражда и сега
българска майка юнашка;
какви е момци хранила,
хранила, храни и днеска
нашата земя хубава!
Ах, че мен, дядо, додея²
любовни песни да слушам,
а сам за тегло да пея,
за тегло, дядо, сюрмашко,
и за свойте си кахъри³,
кахъри, черни ядове!
Тъжно ми й, дядо, жално ми й,
ала засвири – не бой се, –
аз нося сърце юнашко,
глас имам меден загорски,
та 'ко⁴ ме никой не чуе,
песента ще се пронесе
по гори и по долища –
горите ще я поемат,
долища ще я повторят
и тъгата ми ще мине,
тъгата, дядо, от сърце!
Пък който иска, та тегли –
тежко му нима ще кажа?
Юнакът тегло не търпи –
ала съм му думал и думам:
Блазе му, който умее
за чест и воля да мъсти –

доброму добро да прави,
лошия с ножа по глава, –
пък ще си викна песента!

I
Кой не знай Чавдар войвода,
кой не е слушал за него?
Чорбаджия ли изедник,
или турските сердари⁵?
Овчар ли по планината,
или пък клети сюрмаси!
Водил бе Чавдар дружина
тъкмо до двацет години
и страшен беше хайдутин
за чорбаджии и турци;
ала за клети сюрмаси
крило бе Чавдар войвода!
Затуй му пее песента
на Странджа баир гората,
на Ирин-Пирин тревата;
меден им кавал приглася
от Цариграда до Сръбско
и с ясен ми глас жътварка
от Бяло море до Дунав –
по румелийски полета...

Един бе Чавдар войвода –
един на баща и майка,
един на вярна дружина;
мъничък майка остави,
глупав от татка отдели,
без сестра, Чавдар, без братец,
ни нийде някой роднина –
един сал вуйка изедник
и деветмина дружина!...
Хлапак дванайсетгодишен,
овчар го даде майка му,
по чужди врата да ходи,

на чужд хляб да се научи;
но стоя Чавдар, що стоя –
стоял ми й от ден до пладня!
И какво да ми спечели?
Голям армаган на майка –
тез тежки думи отровни:
„Що ме си, майко, продала
на чуждо село аргатин⁶:
овци и кози да паса,
да ми се смеят хората
и да ми думат в очите:
да имам баща войвода
над толкозмина⁷ дружина,
три кази⁸ да е наплашил,
да владей Стара планина,
а аз при вуйча да седя –
при тоз сюрмашки изедник! –
копилето му да бавя;
час по час да ме нахоква,
че съм се и аз увълчил,
че човек няма да стана,
а ще да гния в тъмница,
и ще ми капнат месата
на Кара баир на кола!...
Проклет бил човек вуйка ми!
Проклет е, майко – казвам ти,
не ща при него да седя,
копилето му да бавя
и крастите да му завръщам.
Яли ги свраки и псета!
При татка искам да ида,
при татка в Стара планина;
татко ми да ме научи
на к'ъвто искам занаят“.
Зави се майка, замая –
камък й падна на сърце;
гледа си в очи Чавдара,
във очи черни, големи,

глади му глава къдрава
и ръда⁹ клета, та плаче.
Чавдар я плахо изгледа,
и с сълзи и той на очи,
майка си бърже попита:
„Кажи ми, мале, що плачеш?
Да не са татка хванали,
хванали или убили,
та ти си, мале, остала
сирота, гладна и жъдна?...“.
Прегърна майка Чавдара,
в очи го черни целуна,
въздъхна, та му продума:
„За тебе плача, Чавдаре,
за тебе, дете хубаво,
писано¹⁰, още шарено:
ти ми си, синко, едничък,
едничък още мъничък,
а лоши думи хортуваш; –

как ще те майка прежали,
да идеш, синко, с татка си,
хайдутин като ще станеш!
Татко ти й снощи дохождал,
за тебе, синко, да пита –
много ме й съдил и хокал,
що съм те, синко, пратила
при вуйча ти, а не при него –
да види и той, че има
хубаво дете юначе;
далеч ли да го проводи,
на книга да се изучи,
или хайдутин направи,
по планината да ходи.
Триста й заръци заръчал,
в неделя да те проводя
на хайдушкото сборище...
Ще идеш, синко Чавдаре,
едничко чедо на майка!

Ще идеш утре при него;
ала те клетва заклинам,
ако ти й мила майка ти,
да плачеш, синко, да искаш,
с дружина да те не води,
а да те далеч проводи,
на книга да се изучиш –
майци си писма да пишеш,
кога на гурбет отидеш...“.

Рипна ми Чавдар от радост,
че при татка си ще иде,
страшни хайдути да види
на хайдушкото сборище;
а майка ядна¹¹, жалостна,
дете си мило прегърна,
и ... пак заръда, заплака!...

Речник

1. вехти – стари	6. аргатин – слуга
2. додея ми – омръзна ми	7. толкозмина – толкова
3. кахъри – грижи	8. кази – околии, административна единица
4. 'ко – ако	9. ръда – плаче
5. сердари – войници	10. писано – рисувано
	11. ядна – изпълнена с мъка

Въпроси и задачи

1. Кой е този „дядо“ и каква е тази „майка“, към които се обръща поетът в началото на стихотворението? По какво тя се различава от майката на Чавдар, представена по-нататък?
2. Защо на лирическия говорител му е „додеяло“, тоест омръзнало, да слуша любовни песни? Има ли тази идея връзка с времето, в което живее той?
3. Според героя песента лекува болката. Какво друго може да извади човека от летаргията на робското време?
4. Как да разбираме стиха „юнакът тегло не търпи“? А робът търпи ли? Чели ли сте творби от нашата литература, в които да се говори за робското търпение на българина? Дайте примери.
5. Иисус Христос казва: „Ако те ударят по едната буза, обърни се да те ударят и по другата“. А Ботев учи: „доброму добро да правиш, / лошия с ножа по глава“. Коя от двете максими ви допада повече и защо?
6. За Ботев враговете на народа са чорбаджии и турци. Какво може да е накарало поета да постави заможните българи по онова време редом с чуждите поробители? Проучете биографията му и се аргументирайте.

7. Как е представен образът на отечеството в стихотворението „Хайдутин“? Съпоставете го с образа на отечеството в „На прощаване“. Каква е основната разлика?
8. В Библията дванадесетгодишният Иисус Христос говори пред богомолците в Йерусалимския храм. В стихотворението на Ботев дванадесетгодишният Чавдар се обръща към майка си с „тежки думи отровни“. Случайно ли е съвпадението на годините и какво е различното при Чавдар?
9. От какво негодува невръстният Чавдар? С какво е виновен вуйчо му изедник (експлоататор)?
10. Социалните конфликти противопоставят различните слоеве на обществото. А как така в семейството на Чавдар бащата е народен закрилник, а вуйчото е народен изедник? Тези близки роднини разделени ли са помежду си? И какво да прави майката на детето в този случай?
11. Можем ли да твърдим, че полето е пространство на робството, а Балканът е пространство на свободата? Аргументирайте се.
12. Обрисуват с думи образа на българския хайдутин. Какво кара поета да му симпатизира? Кога и как самият Ботев ще повтори неговия подвиг?

Характеристика на творбата

- Поемата „Хайдутин. Баща и син“, създадена в Одеса и отпечатана във в-к „Дума на българските емигранти“ през 1871 г., е недовършена. Тя вероятно е имала втора част, която Ботев е речитирал пред приятели, но тя не е запазена. Вероятно не е публикувана.
- Творбата съдържа две части – встъпление и първа част. По тази причина образът на главния герой е представен ретроспективно, с един епизод от неговото детство. Какво прави зрелият Чавдар, вече като „страшен хайдутин“, остава неизвестно. Но отношението на поета към него от самото начало е ясно и то остава неизменно до края на публикуваната и съхранена творба.
- В лирическото встъпление поетът се обръща към символичния български дядо, представител на старината, и към символичната българска майка юнашка. Това са събирателни, обобщени образи, трайно съхранени и уталожени в народната легендарна памет. Те са представени на фона на „нашата земя хубава“. Тъй като епохата изисква борба за освобождение на родината, поетът предпочита да пее юнашки песни, а не любовни. Тази идея той изразява и в стихотворението „До моето първо либе“. Песента е гласът, който озвучава робската земя и дава надежда. Песента лекува болката. Друга подобна свободна песен звучи и по-нататък в творбата и очертава географските предели на отечеството.
- Ботевата философия за живота и борбата се съдържа в максимата „юнакът тегло не търпи“. Юнашката чест активно преобразува социалното пространство и му налага своите разбирания за справедливост: „доброму добро да правиш, / лошия с ножа по глава“. Те са породени от революционния XIX в. и от несъгласието на поета с християнската идея за несъпротивление срещу злото. Това е ново и различно мислене.
- Песента за Чавдар войвода в началото на първата част поляризира социалното пространство. На единия полюс са народните врагове чорбаджии и турци. На другия полюс са техните жертви – „клетни сюрмаси“. Между едните и другите стои хайдутинът, който въздава справедливост. Така е по хоризонталата на робското пространство.
- По вертикалата полето е място на робството, а Балканът – място на свободата. В полето се подвизава народният изедник, вуйчото на Чавдар, а в Балкана – народният закрилник,

бащата на Чавдар. Конфликтът между двамата е поставен не на социална, а на нравствена основа. Майката е изтерзана от противоречието между своето желание да изучи сина си и желанието на Чавдар да стане хайдутин като баща си Петко Страшника.

- Ако в „На прощаване в 1868 г.“ родината е представена като духовно понятие, в „Хайдутин“ родината е разкрита като географско понятие. Песента се носи от Странджа до Пирин, от Цариграда до Сръбско, от Бяло море до Дунав, по румелийски полета... Това е възрожденският културен модел за отечеството, който включва най-често територията, върху която живее народът. Тя е призната официално една година преди това със султанския ферман от 1870 г. за създаване на независима Българска църква.
- Чавдар се обръща към майка си на дванайсетгодишна възраст с „тежки думи отровни“, защото според Библията това се приема за възрастта на детското съзряване. На дванайсетгодишна възраст Иисус говори пред богомолците в Йерусалимския храм с думи, нашепнати му от Бог. Той е получил Откровение Свие. А Чавдар е съзрял на тези години заради страданието, което е понесъл. Думите на детето са справедливи и те отекват болезнено в душата на майката. Детето е направило своя избор подобно на бунтовника от „На прощаване в 1868 г.“ и връщане назад не може да има.

Характеристика на героите

- **Образът на българския хайдутин** се раздвоява между образа на бащата Петко Страшника и образа на малкия Чавдар, който върви по неговите стъпки. Хайдутинът е волен, свободолюбив дух, човек, който презира всичко битово и никому не се подчинява. Той внася справедливост в несправедливите обществени условия на робството.
- **Образът на майката** също има две проявления, но те не се допълват, а принципно се различават едно от друго. Българската майка юнашка в началото е вдъхновителка на непокорството на нашия народ. Тя ражда бунтовници и герои. Майката на Чавдар е „ядна“, жалостна, колеблива, тя е своеобразно изключение в Ботевата представа за юнашката майка.
- **Образът на символичния български дядо** има служебна функция – да подчертае връзката между миналото и настоящето, съхранените традиции на съпротивата срещу злото, приемствеността между поколенията.
- **Най-важен е образът на българския хайдутин.** Той е волен, свободолюбив дух, носител е на нова нравственост, различна от робските настроения в обществото. Хайдутинът е този, който носи справедливост и налага ред в разбиранията за добро и зло.

Как се прави коментар върху цитат от художествено произведение

Прословутата 25-а задача от теста за НВО след 7-и клас често създава проблеми на учениците. От друга страна, учителите неправилно наричат коментара теза. Проблемите идват най-вече от съдържанието и начина на преподаване до този момент, защото акцентът пада върху преразказването, а не върху разсъждението по художествения текст.

Коментарът е кратък и трябва да засегне съществените моменти от цитата. Той може и трябва да го осмисли в контекста на произведението. Може да се посочат ключовите думи и идеята, която носят. Да се осмисли ролята на художествените похвати, ако има такива в цитирания текст, но не самоцелно, а с оглед на техните внушения. Да се изрази лично отношение към проблема, който се поставя, или да се коментира отношението на автора към проблема.

Не е желателно да се посочва в началото откъде е цитатът не само защото е ясно, но и защото това отнема възможност за разсъждение в и без това краткия текст. Може да се спомене мимоходом от коя възлова част на творбата е взет примерът, ако това изяснява по-добре идеята.

Разсъждението е в духа на литературния анализ и литературния синтез. То се базира върху получените знания за творбата в училище. Прави се в сегашно историческо време като основно и се спазват правописните, пунктуационните и граматичните норми на българския език.

Примерни разработки на коментар върху цитат (задача 25)

„юнакът тегло не търпи“

В поезията на Ботев думата юнак е събрала букет от нравствени добродетели. Самосъзнанието за чест на роба е пасивно и се затваря в рамките на личната сигурност в дома и семейството. Юнашката чест активно преобразува социалното пространство и му налага своите норми за справедливост – на добрия добро, на лошия лошо. Всъщност изборът е между две неща – да бъдеш юнак или да бъдеш роб. Първото е пример за подражание, второто е достойно за презрение.

„Ах, че мен, дядо, додея / любовни песни да слушам“

Погледът към миналото показва изчерпани смисъл на битовото съществуване. Героят не иска да слуша любовни песни, защото времето му налага властно необходимостта от юнашки песни. Малкият Чавдар иска да бъде като баща си, а лирическият говорител го насърчава в този избор. Символичният български дядо представя героичното минало на народа. Той ще бъде духовна подкрепа за своите потомци по пътя от робството към свободата.

„Що си ме, майко, продала / на чуждо село аргатин“

Страданието е направило дванайсетгодишния Чавдар мъдър и прозорлив. Той има за пример своя баща, който е господар на планината. Детето вече е осъзнало, че робството е не само етническо насилие на турци върху българи, но и социално насилие на богатите върху бедните. Чавдар се отказва от битовото живеене в полето на робството и избира юнашкото живеене в планината. Майката не е съгласна с това негово решение, но изборът вече е направен.